

Tütün Kontrolü ve Dünya Sağlık Örgütü Önerileri (MPOWER 2015)

Tobacco Control and World Health Organization Recommendations (MPOWER 2015)

Dr. Osman ÖRSEL

Ankara Atatürk Göğüs Hastalıkları ve Göğüs Cerrahisi Eğitim ve Araştırma Hastanesi, Ankara

ÖZET

Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) tütün salgınıyla mücadelede Tütün Kontrolü Çerçeve Sözleşmesi ile başlayan tütün kontrolünün önemini altını çizmektedir. Tütün kontrolünde, toplumdaki kullanım özellikleri, tütüne bağlı hastalıklar ve ölümler gibi konularda verilerin olması müdahale politikalarının geliştirilmesinde önemlidir. Ülkelere önemli bir bölümünde gençlerin ve yetişkinlerin sigara kullanımı konusunda bilgi son derece sınırlıdır. DSO tarafından geliştirilen MPOWER, tütün kontrolünde en etkili 6 politika ele alınmaktadır: salgını ve koruyucu uygulamaları titizlikle izlemek (m), toplumlara pasif sigara dumanı etkisinden korumak (p), sigarayı bırakmak isteyenlere yardım etmek (o), herkesi sigaranın tehlikeleri konusunda uyarmak (w), reklam, tanıtım ve sponsorluğu yasaklamak (e), vergileri ve fiyatı artırmak (r). Bu bölümde, tütün kontrolü çalışmaları çerçevesinde MPOWER 2015 paket programı sonuçları ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tütün kontrolü, MPOWER, DSÖ.

SUMMARY

World Health Organisation (WHO) highlights the importance of WHO FCTC tobacco control measures for battling with the tobacco epidemic. The data on trends of tobacco usage among young and adults, morbidity and mortality rates due to tobacco usage is important for developing effective policies on tobacco control. However, many countries with a large portion of the world population fail to collect and report the data needed. MPOWER package that is released by WHO comprising the most effective six strategies for controlling the tobacco epidemic: monitor tobacco use and prevention policies (m), protect people from tobacco smoke (p), offer help to quit tobacco use (o), warn about the dangers of tobacco (w), enforce bans on tobacco advertising promotion and sponsorship (e), raise taxes on tobacco (r). In this chapter, the outcome measures of MPOWER 2015 within the frame of tobacco control policies.

Keywords: Tobacco control, MPOWER, WHO.

Yazışma Adresi / Address for Correspondence

Uzm. Dr. Osman ÖRSEL
Ankara Atatürk Göğüs Hastalıkları ve Göğüs Cerrahisi Eğitim ve Araştırma Hastanesi, Ankara
e-posta: osmanorsel@yahoo.com
DOI: 10.5152/gghs.2016.002

Günümüzde tütün, tek başına en önemli ölüm nedenlerinden biri olmakla birlikte kullanımı oldukça yaygındır. Tütün kullanımıyla birlikte tütünü bırakma çabalarının da bu grupta sık karşılaşılan bir durum olduğu gözlenmektedir^(1,2). Türkiye genelinde yapılan tütün kullanım araştırması sonuçlarında, 2008 ve 2012 yılları arasında olan değişim dikkate alınarak, tütün kullanımı, sigara bırakma, kişilerin maddi durumuna, ekonomiye olan etkileri, reklam, tanıtım ve sponsorluk, bilgi, tutum ve algılardaki durum saptanmıştır. Türkiye'de tütün kullanım prevalansı, 2008 ile 2012 yılları arasında %31.2'den %27.1 oranına azalmış, azalma hem erkeklerde (%47,9'dan %41.5'e) hem de kadınlarda (%15.2'den %13.1'e) olmuştur. Sigara içenlerin yaklaşık yarısı (%46.0) çalışmanın yapılmasından önceki 12 ay içinde sigarayı bırakmayı denemişlerdir. Son 12 ay içinde sigarayı bırakmayı deneyenler gerekçe olarak en çok sağlık sorununu (%63.4) belirtmişlerdir. Sigara içen her 10 kişinin altısı (%55.1) sigarayı bırakmayı düşünmektedir, ancak sadece %12.9'u gelecek 30 gün içinde bırakmayı düşünmektedir. Sigara içenlerin yaklaşık %23'ü gelecek 12 ay içinde sigarayı bırakmayı düşünürken %19.7'lik bir grup bırakmayı düşünmekle birlikte belirli bir tarih söylememiştir.^(3,4) Bu çalışmaların sonuçları, tütün kontrolü'nde karşı karşıya kalınan maddenin bağımlılık potansiyeli ve yaygınlığı konusunda önemli veriler sunmaktadır. Kullanım yaygınlığında bağımlılık potansiyeliyle birlikte fiyatının ucuzluğu, yaygın ve saldırgan pazarlama teknikleri, tütün kullanımının tehlikeleri hakkındaki bilgi yetersizliği ve tütün kullanımına karşı etkili politikaların olmayışı rol oynamaktadır.

Tütün kullanımının sağlığa verdiği zararlar uzun yıllar boyunca fark edilememiş, bilimsel verilerin kamuoyuna sunulması yeterli olmamıştır. Bunun sonucu olarak tütün kullanımı salgın şeklinde artmaya başlamış ve buna bağlı ölümler de artmıştır. Tütün bağlı ölümlerin tüberküloz, HIV/AIDS ve sıtmaya bağlı ölümlerin toplamından daha fazladır. 2030 yılında bu sayının 8 milyonu bulması, gerekli önlemler alınmadığı takdirde bu yüzyıl boyunca tütün kullanımı 1 milyar kişinin ölümüne neden olması beklenmektedir⁽⁵⁻⁷⁾. Tütün salgınına karşı savaşta ilk adım olan DSÖ Tütün Kontrolü Çerçeve Sözleşmesi, taraf ülkelerin ortak antlaşmasıdır. DSÖ Çerçeve Sözleşmesi uluslararası bir yasa niteliğindedir, tütüne ilişkili hastalıklardan korunma ve sağlığı geliştirmeyi hedeflemektedir. Ülkelere bu yönde yardım etmek amacı ile DSÖ, MPOWER paketini hazırlamıştır. Bu pakette tütün kontrol politikası olarak en etkili altı politika

ele alınmaktadır: salgını ve koruyucu uygulamaları titizlikle izlemek (m), toplumları pasif sigara dumanı etkisinden korumak (p), sigarayı bırakmak isteyenlere yardım etmek (o), herkesi sigaranın tehlikeleri konusunda uyarmak (w), reklam, tanıtım ve sponsorluğu yasaklamak (e), vergileri ve fiyatı artırmak (r). Bu politikaların tütün kullanımını azalttığı kanıtlanmıştır. DSÖ ve küresel ortakları, tütün kullanımına bağlı hastalık ve ölümlerle ekonomik hasarları durdurma çabalarında ülkelere yeni kaynaklar yaratmaktadır. Bu altı politikanın paket olarak uygulanması konusundaki ilk araştırma verileri, gençlerin sigaraya başlamasının önlendiği, sigara içenlere bırakmaları için destek sağlandığı ve başvuruların arttığı, sigara içmeyenlerin pasif sigara dumanı etkilerinden korunduğu yönündedir^(5,7,8).

Küresel Tütün Salgını Raporu-MPOWER 2015

DSÖ tarafından düzenli olarak tütün salgınına dikkati çekmek için küresel tütün izleme raporları hazırlanmaktadır. 2008 yılında yukarıdaki başlıkları içeren, ülkelere bu konudaki çalışmalarında uygun strateji geliştirmelerinde yardımcı olacak MPOWER paket programı ve birinci basamak sağlık çalışmalarında kullanılmak üzere eğitim programı materyalleri hazırlanmıştır. Tütün salgınına karşı mücadelede etkili izlemenin önemine dikkat çekilerek MPOWER başlıklarında yer alan çalışmaların sonuçları ise 2015 yılı raporunda yer almaktadır⁽⁸⁾. Raporda altı başlıkta önerilen politikaların ülkelere uygulanma oranları, etki sonuçları ve öneriler yer almaktadır. Aşağıda MPOWER başlıklarında yer alan tütün kontrolü politikalarının değerlendirme sonuçlarına sırasıyla yer verilmiştir^(1,5,8).

Tütün Kullanımı ve Koruyucu Politikaların İzlenmesi (M)

Tütün kontrolünde, toplumdaki kullanım özellikleri, tütüne bağlı hastalıklar ve ölümler gibi konularda bilginin yeterli olması, iyi bir izleme politikasının geliştirilmesinde önemlidir. Halen ülkelerin yarısında (gelişmekte olan ülkelerin üçte ikisinde) gençlerin ve yetişkinlerin sigara kullanım oranları konusunda veriler son derece sınırlıdır. Düzenli aralıklarla yapılan anketler, problemin çıkış noktasını belirler, toplumun çeşitli bölümleri ve farklı bölgeler için gerekli müdahale tekniklerini belirlemede ihtiyaç duyulan bilgiyi verirler. Bu anket sonuçlarının zaman ve ülkeler bazında karşılaştırılabilir olmasının sağlanması küresel önlemlerin alınmasında ayrıca önemlidir^(1,5).

Tütün Araştırmaları Soruları (The Tobacco Questions for Surveys-TQS), Küresel Tütün Sürveys Sistemi

“Global Tobacco Surveillance System (GTSS)” tarafından oluşturulan 22 sorudan oluşan temel soru seti, tütün kullanımı ve tütün kontrolünün sağlanması için gereken anahtar etkenler üzerine sorulması gereken temel soruları içermektedir. Bu sorular tek başına ya da diğer anket soruları ile beraber kullanılabilir. TQS, 26 ülke tarafından uygulanan ulusal anketlerde yer almıştır⁽⁸⁾.

Tütün kontrol çalışmalarını izlemeye tütün kullanımı ile ilgili tüm göstergeleri, sigara kullanımı başta olmak üzere diğer dumanlı tütün ürünlerini (puro, pipo, hint sigaraları, nargile); dumansız tütün ürünlerini, tütünü buharlaştıran geleneksel tütün ürünlerini ve tütün içermeyen nikotin ürünlerinin (elektronik sigaralar) takibi önemlidir. Tütün kontrol politikalarının müdahalelerinin etkilerini ve tütün endüstrisinin aktivitelerini takip etmek aynı derecede önem taşıyor. Geçerli ve güncel veriler, uygun politikaların uygulanmasını ve etkilerinin izlenmesini sağlayarak gerekli stratejilerin oluşturulmasına öncülük etmektedir⁽⁸⁾.

Küresel tütün kullanım anketi (Global Adult Tobacco Survey) gibi anketlerin başarısına ve gözetim çabalarına rağmen dünya genelindeki tütün kullanımı gözetimi yeterli düzeye henüz ulaşmamıştır. Bazı ülkelerin, gençleri ve yetişkinleri temsil eden anketleri, son beş yıl içinde hiç tekrar etmemesi, yapmayı planlamaması ve bazı ülkelerin de bu anketleri ilk defa yapıyor olması nedeniyle bunun zaman alacağı öngörülmektedir. Mevcut verilere göre, 2013 yılında dünya üzerindeki yetişkin nüfusunun %21'i, 950 milyon erkek ve 117 milyon kadın aktif sigara kullanıcısıydı. Sigara kullanımı, dünya genelindeki sigara kullanıcılarının artmasını engelleyerek 2007 yılındaki %23 olan değerine göre azalmıştır.

Aktif sigara kullanımının 2013 yılında bütün yetişkin nüfusun %25'i ile yüksek gelirli ülkelerde en yüksek değerinde olduğu görüldü. Buna kıyasla, yetişkin nüfusun orta gelirli ülkelerde %21'i ve düşük gelirli ülkelerde %16'sı aktif sigara kullanıcısıydı. Sonuç olarak, 2014 yılında 65 ülkedeki 2.2 milyar insan (dünya nüfusunun %30'u) etkili tütün kullanımı takip sistemleri tarafından, düzenli aralıklarla yakın zamanda yapılmış anketler aracılığı ile izlendi. Bu sayı 2012 yılındaki 2 milyar insana kıyasla %2 daha fazladır. Eğer veri toplamayan ülkeler en az beş yılda bir mevcut anketleri uygularsa, şu anda takip edilen sayıya ek olarak 3.8 milyar insan daha yüksek seviyede takibe dahil edilebilir. Örneğin; başarılı bir izleme sistemi olan Kamboçya' da, kullanımın durdurulması, pasif

içicilik, ekonomi, medya ve tütün hakkındaki görüşleri de içeren anketin başarılı bir şekilde sonuçlandırılması Kamboçya'nın tütün kullanımı, kontrolü ve araştırma kapasitesini oluşturma ve geliştirmede büyük rol oynamıştır⁽⁸⁾.

Tütün Dumanından Koruma (P)

Sigarasız, dumansız ortamlar hem sigara içmeyenleri koruyan hem de sigara içenleri bırakmaları konusunda destekleyen bir yaklaşımdır. Gelir düzeyinden bağımsız olarak bütün ülkeler sigarasız ortam ile ilgili yasaları etkili şekilde uygulayabilirler, ama dünya nüfusunun ancak %5'i kapsamlı sigarasızlık yasası ile korunmaktadır. Çoğu ülkede sigarasızlık yasaları bazı kapalı alanları kapsamaktadır. Yalnızca tam sigarasız alanlar uygulamasının insanları sigara dumanından etkili şekilde koruduğu ve sigara içenlere de bırakmaları konusunda yardımcı olduğu bilinmektedir^(1,5).

Spor dünyası, sağlıklı yaşam tarzları ve fiziksel formda olma arasındaki uyumsuzluğun farkına varmakta ve spor aktivitelerine izleyici olarak katılan geniş kitlelerin sağlığını korumak için giderek artan sayıda spor organizasyonları ve organizatörleri arenalarını ve stadyumlarını %100 tütünsüz ve dumansız hale getirmektedir. Bu alanlarda sadece sigara kullanımı değil, aynı zamanda tütün ürünlerinin satışı, reklamının yapılması, sponsor olunması da yasaklanıyor. 2012 yılında Ukrayna ve Finlandiya'da düzenlenen UEFA kupası, 2014 yılında Glasgow, Birleşik Krallık'ta düzenlenen 20'nci Commonwealth Oyunları ve Soçi, Rusya'da düzenlenen 2014 kış olimpiyatları dumansız hava sahası içerisinde yer aldı. Bazı ülkelerde spor alanlarında sigara içilmesini ve tütün ürünleri şirketlerinin sponsorluğunda organizasyonlar yapılmasını yasaklayan yasalar mevcutken, bu tür yasalara sahip olmayan ülkelerdeki bazı özel spor alanları hükümetlerin önüne geçerek bu tür politikaları uygulamaya başladılar⁽⁸⁾.

Spor dışında geniş kitleleri bir araya getiren ve dumansız hava sahası politikasını uygulayan dini, politik, sosyal ya da kültürel organizasyonların sayısı da giderek artmaktadır. Bu organizasyonların sigara içilme oranını düşürdüğü, pasif içiciliği alan içerisinde ve çevresindeki restoranlar gibi iş yerlerinde ortadan kaldırdığı, tütün kontrolü konusundaki politikaların uygulanmasını ve halk tarafından kabullenilmesini kolaylaştırdığı ve sigara kullanımı konusundaki tutumların ve sosyal normların değişmesinde rol oynadığı saptanmaktadır. Diğer yandan ayrı sigara içme odaları, havalandırma sistemleri ve sigara içilebilmesini sağlamak için alınan diğer önlemler pasif

içiciliğin etkili bir şekilde önlenmesini sağlayamıyor. Kapsamlı dumansız hava sahası yasaları olan ülke ve bölgelerin sayısı artmaya devam ettikçe, net ve etkili yasaları çıkarıp uygulamanın nispeten daha kolay olduğu daha açık bir hale geldi. Ayrıca, bu uygulamanın, insanların evlerinde de dumansız hava sahası yaratmalarını sağlayarak çocukların ve sigara içmeyen insanların sağlığını koruyabildiği gibi gençler ve yetişkinler arasında sigara kullanımı oranını düşürmektedir⁽⁸⁾.

DSÖ 2015 raporuna göre, dumansız hava sahasını kanunlaştırma en sık kullanılan önlem politikası olmaya devam ediyor. 2012 yılından 200 milyon kişi daha fazla olarak 2014'te 49 ülkede uygulanmasıyla 1.3 milyar insan (dünya nüfusunun %18'i) bunun kapsama alanındaydı. 15 ülke ise hâlihazırda var olan yasalarını 2012'den beri dumansız hava sahası olan alanların sayısını artırarak güçlendirdi. Bununla birlikte sadece beş ülke (Şili, Jamaika, Madagaskar, Rusya Federasyonu ve Surinam), dünya nüfusunun %3'üne ev sahipliği yapan ülkeler, bütün kamusal alanları ve iş yerlerini kapsayan kapsamlı dumansız hava sahası yasaları uyguluyor. 2012'de zayıf dumansız hava sahası yasalarına sahip olan üç ülke ise özel sigara içme odalarının bu yasalar altında var olmasına izin vererek yasaların daha da zayıflamasına neden oldular. Her türde kamusal alanı kapsayan yeni sigara içme yasaları 2012 yılından beri çıkarılıyor. Dünya genelinde en iyi korunan kamusal alanlar ülkelerin 2/3'ünün uyguladığı yasaklarla eğitim ve öğretim tesisleri, ikinci sırada ise ülkelerin %63'nün uyguladığı yasaklarla tıbbi tesisler yer alıyor. Pasif içicilikten en düşük düzeyde korunanlar ise kafe ve barların çalışanları, ülkelerin sadece 1/3'ü bu alanlarda sigara içilmesini tamamen yasaklıyor⁽⁸⁾.

Yüksek gelirli ülkelerde bu yasalar tarafından en iyi korunan alanlar eğitim tesisleriyken, en düşük düzeyde korunan alanlar ise ofisler. Orta ve düşük gelirli ülkeler arasında ise dumansız alan yasaları tarafından en iyi korunan yerler tıbbi tesisleri iken en düşük düzeyde korunan alanlar ise restoranlar ve barlar olmaktadır. Bu noktada bazı gelişmeler kaydedilmiş olmasına rağmen, bütün ülkelerin 1/3'ü ve özellikle düşük gelirli ülkelerin %88'i zayıf veya olmayan dumansız alan yasalarıyla nüfuslarını dumanın zararlarına (pasif içicilerin) maruz bırakıyor. Rusya 2013 yılının şubat ayında güçlü, kapsamlı ve tüm ülke çapında geçerli bir tütün kontrol yasası çıkararak tütün salgınına kontrol altına alma noktasında büyük bir adım attı. Bu yasaların uygulamaya konması ve özellikle tütün endüstrisinde kar oranlarının

düşmesi gibi çeşitli endişelere rağmen altı ay süren gözetim sonucunda özellikle kafe, bar ve restoranlarda yasalara neredeyse tamamıyla uyulduğu ve buna rağmen işletmelerin kar oranlarında büyük bir artış olduğu gözlemlendi. Dumansız hava sahası olan Pekin, örnek olan bir diğer kenttir. Kasım 2014'te, Çin'in başkenti olan Pekin'i dünyadaki en büyük kendine ait yerel yönetim teşkilatı olan dumansız hava sahası haline getiren tütün kontrol yasası çıkarıldı. Pekin'in bu örnek davranışı, yasalar uygulanmaya başladığında sigara kullanımının artmasını ve 21 milyon insanın sigara dumanına maruz kalmasını önleyerek bütün ülkenin tütün kullanımını kontrole alma konusunda harekete geçmesi için ihtiyacı olan desteği sağladı⁽⁸⁾.

Tütün Kullanımının Bırakılması İçin Yardım Teklif Edilmesi (O)

Dünyada sigara içen bir milyarın üzerindeki kişinin (yetişkin nüfusun dörtte biri) çoğu bağımlıdır. Pek çoğu sigarayı bırakmak ister, ancak pek azı gereksinim duyduğunda bu konuda yardım alabilir. Tütün bağımlılığı tedavisi için kapsamlı hizmet dünyada ancak dokuz ülkede vardır, bu da sigara içenlerin %5'i kadardır. Ülkeler, sigara kullanan ve bırakmak isteyenlere yönelik olarak etkili ve ucuz müdahale programları oluşturmalıdır. Sigara içenlerin pek az bir bölümü sigara kullanımına bağlı sağlık sorunlarını bütün boyutları ile bilmektedir. Tütün kullanımının tehlikeleri konusunda kapsamlı uyarılar adolesan ve genç yetişkinler arasında sigaranın imajını değiştirebilir^(1,5).

Bütün ülkelerin, tütün kullanıcılarına, kapsamlı tütün bağımlılığı tedavileri uygulama hedefine ulaşabilmesi için DSÖ 2013 yılında, tütün kullanımını bırakma konusunda birincil sağlık hizmeti seviyesinde öneriler içeren eğitim paketi hazırlamıştır. Bu eğitim programlarını kullandığı ülkelerden biri olan Kosta Rika, tütün kullanıcıları için özelleştirilmiş mobil servis programı uygulaması başlattı. Bu programda, cep telefonlarının kullanıldığı ulusal bir yazılım programı ve tütün ürünleri satışlarından gelen vergi gelirini kullanarak finanse edilen yenilikçi bir uygulama yer alıyor. Benzer tütün kullanımını bıraktırma servisleri, birçok ülkede uygulanmaya başlanmıştır⁽⁸⁾.

Sigara kullanıcılarının büyük bir kısmının, özellikle tütün kullanımının verdiği zararların farkında olduklarında, kullanmayı bırakmayı istedikleri bilinmektedir. Fakat nikotinin aşırı bağımlılık yapma etkisi nedeni ile bunu yardım almadan yapmakta zorlanıyorlar. Yardım almadan sigara kullanımını bırakanlar da olmakla birlikte bırakma konusunda yardım kulla-

nımı bırakma oranlarını artırmaktadır. Tütün bırakma konusundaki klinik müdahaleler, oldukça etkili ve diğer sağlık hizmetleri müdahaleleriyle karşılaştırıldığında oldukça uygun maliyetlidir. Tütün kontrol programının birincil sağlık hizmetlerinde tütün kullanımının bırakılmasına yönelik tavsiyeler, tütün bırakturma hatları ve farmakolojik tedavi olmak üzere en az üç farklı tipte müdahale yöntemi içermesi önerilmektedir⁽⁸⁾.

Kapsamlı tütün kullanımını bırakturma programlarının uygulanmasında ilerleme kaydedilse de, bu şüphesiz MPOWER önlemleri arasında en az uygulanan başlıktır. Bu programlardan yararlanma oranı, 2012 yılında %13'ten 2014 yılında %15'e doğru bir artış göstermiş, 1.1 milyar civarında insanın uygun bırakturma desteğine erişimi olduğu tahmin edilmektedir. Dünyada sadece 8 ülkede kapsamlı ve ücretsiz servisler mevcutken, ülkelerin %80'inden daha fazlasında bir veya daha fazla türde bırakturma servisi mevcut, bu servislerin ise yalnızca 1/3'ü ücretsizdir. Dört ülkeden biri, nikotin tedavisinin belli bir kısmının ücretini karşılarken, üçte birinde ücretsiz sigara bırakma hatları bulunmaktadır. Bırakturma servisleri konusunda çok az uygulama yapan ya da hiç uygulama yapmayan ülkelerin sayısı ise 2012 yılına kıyasla yarıya inmiş durumda ve tüm ülkelerin üçte birini oluşturuyor. Diğer yandan bırakturma servislerinin sağlanabilmesi, ülkenin gelir düzeyiyle ilişkilidir. Yüksek gelir düzeyine sahip ülkeler, büyük oranda ücretsiz bırakturma servisleri ve ücretsiz bırakturma hattı sağlayabiliyorken, düşük gelirli ülkelerde bu hizmetlerin uygulanması ve kapsamı düşmektedir⁽⁸⁾.

Tütünün Zararları Konusunda Uyarma (W)

Sigara içenlerin pek az bir bölümü sigara kullanımına bağlı sağlık sorunlarını bütün boyutları ile bilmektedir. Tütün kullanımının tehlikeleri konusunda kapsamlı uyarılar, adolesan ve genç yetişkinler arasında sigaranın imajını değiştirebilir. Tütün endüstrisi her yıl sigara reklamı, tanıtımı ve sponsorluğu için on milyarlarca dolar harcamaktadır. Reklam, tanıtım ve sponsorluk konusunda kısmi yasak işe yaramamaktadır. Çünkü endüstri, kaynaklarını yasak olmayan ya da kısmi yasak olan diğer alanlara yönelmektedir. Yalnızca tam olarak yasaklama kişileri, özellikle de gençleri tütün endüstrisi tanıtımlarından koruma konusunda başarılı olmakta ve sigara kullanımında azalma sağlamaktadır. Halen dünya nüfusunun ancak %5'i tütün reklam, tanıtım ve sponsorluğu konusunda kapsamlı yasakların olduğu ülkelerde yaşamaktadır. Benzer oranlarda, dünyada, nüfusun ancak %6'sını kapsayacak şekilde yalnızca 15 ülke-

de sigara paketleri üzerinde (paketin ana yüzünün %30'unu kaplayacak şekilde) resmi uyarı yasal zorunluluktur. Fakat en üst düzeyde uyarı uygulaması düşüktür. Dünya nüfusunun %40'ının yaşamakta olduğu ülkelerde ise "hafif (light)", "düşük katran (low-tar)"... gibi yanıltıcı ve aldatıcı ifadelerle karşı koruma yoktur. Bu uygulamanın, sağlık riskini azaltıcı bir etkisinin olmadığı konusunda farkındalık oldukça azdır ve halk eğitimi kampanyaları ile yeterince desteklenmemiştir^(1,5,8).

Tütün ürünlerinin paketleri, tüketiciyle doğrudan iletişimi sağlar. Bu DSÖ Tütün Kontrolü Çerçeve Sözleşmesi (TKÇS) Madde 11 tarafından da öngörüldüğü üzere paketler üzerinde grafik ve görsel sağlık uyarıları bulundurmamak, tütün kullanımını azaltmak için yapılan bütün uygulamaların ve oluşturulan kapsamlı stratejilerin temel bileşenlerinden biri olarak görülüyor. Uyarılar dört geniş kategoriye (sigara içmenin sağlığa zararları, pasif içicilik, sigaranın içeriği, tütün kullanımının sosyoekonomik sonuçları) ayrılmış ve 43 görsel sağlık uyarısı geliştirmiştir⁽⁸⁾.

Sade (standartlaştırılmış) tütün ürünleri paketleri yakın zamanda uygulanmaya başlanan tütün kontrolü önlemlerden biridir. DSÖ FCTC Madde 11'de de belirtildiği üzere, sade paketleme logoların, renklerin, reklamların ve marka ambleminin ve daha birçok şeyin kullanımına kısıtlama getiriyor. Sade paketlerde sadece önceden kararlaştırılan fontta ve renkte tütün ürününün adının ve markasının yazmasına izin veriliyor. Sade paketleme tütün ürünlerinin çekiciliğini azaltıp aldatıcı reklamları en düşük düzeye getiriyor ve sağlık uyarılarının etkisini artırıyor. 2012 yılında Avusturalya sade paketlemeyi bütün tütün ürünlerine uygulayan ilk ülke oldu. Tütün ürünleri endüstrisinin sade paketlemeyi engellemek için yaptığı sıkı çalışmalara rağmen bunu uygulayan ülkelerin sayısı her geçen gün artıyor. İrlanda, Birleşik Krallık ve Fransa 2015 yılında sade paketlemeyi yasallaştıran yasaları yürürlüğe koydular. Bu müdahale aynı zamanda Şili, Yeni Zelanda, Panama ve Güney Afrika gibi birçok ülkede de göz önünde tutulmaktadır⁽⁸⁾.

Sağlık uyarıları sigara kullanımının zararları konusunda ihtiyaç duyulan bilgiyi sağlıyorlar. Tütün kullanımının neden olduğu zararlar da dahil olmak üzere sağlık ile ilgili bilgileri almak insanların en temel haklarından biridir, fakat belirgin kanıtlara rağmen sigara kullanıcılarının çoğu tütün kullanımının kendileri ve çevrelerindeki insanlar için doğurduğu risklerin tamamını ayrıntılarıyla bilmiyor. Pasif içiciliğe neden olan duman ve sigara kullanımının zararları ile ilgili geçerli bilgiler içeren uyarılar insanların tütün kulla-

nıma karşı tavır almasında büyük rol oynayabilir. Bu sağlık uyarıları ayrıca halkın tütün kullanıma karşı genel tavrını değiştirerek tütün kontrol önlemlerinin daha etkili olmasını sağlayabilir⁽⁸⁾.

Tütün ürünleri paketlerinin üzerindeki uyarılar, etkili sağlık uyarıları etiketleri, sigara kullanıcılarıyla doğrudan iletişime geçerek sağlıklarının içinde bulunduğu riski ve tütün kullanımını azaltarak ya da durdurarak bu riskleri ne kadar azaltabileceklerini anlatıyor. Ayrıca, görsel içeren ve sigara paketinin hem ön hem arka yüzünü kaplayan uyarıların küçük görselli uyarılara ve sadece yazı içeren uyarılara kıyasla daha etkili olduğu saptandı. Bu etiketler hükümetlerce neredeyse maliyetsiz bir şekilde uygulanabiliyor ve halk tarafından genel olarak diğer tütün kontrol yöntemlerine kıyasla daha çok destek alıyor. Etiketlerin ayrıca tütün kullanımının yol açabileceği zararları detaylı olarak anlatması, etkilerini sürdürebilmeleri için düzenli aralıklarla değiştirilmesi, bazı tütün ürünlerinin diğerlerinden daha az zararlı olduğu yönündeki aldatıcı ifadeler yasaklanması önerilmektedir. Sonuç olarak sade paketlemenin sağlık uyarısı etiketleri gibi uygulamaların etkililiğini artırırken bu ürünlerin reklamlarının yapılmasını azalttığı belirtilmektedir⁽⁸⁾.

Görsel paket uyarılarının kullanım oranı artıyor ve MPOWER'in geliştirdiği önlemler arasında en çok insanı koruyan önlem olduğu vurgulanmaktadır. 2014 yılında 1.4 milyar civarında insan (neredeyse dünya popülasyonunun beşte biri) bu paket uyarıları tarafından korunmuştur. Birçok ülke, son iki yıl içinde bütün önlemler arasında en çok gelişme gösteren bu uygulamayı, tütün ürünlerinin paketleri üzerine büyük ve görsel içerikli uyarı etiketleri yerleştirerek uyguladı. Diğer yandan ülkelerin %86'sının uyarı etiketleri konusunda bir yasal düzenlemesi olmasına rağmen, bu ülkelerin sadece üçte biri yeterli görsel içerikli uyarılara sahip ve bu ülkelerin de üçte birinden daha azı uyarı etiketlerini tütün ürünü paketinin %50'sinden daha fazlasını kaplayabilecek büyüklüğe getirmiş durumdadır. Ülkelerin %30'u ise, bu ülkelerin yarısı düşük gelirli ülkeler olmak üzere, sadece paketin %30'unu kaplayan yazılı uyarıları kullanıyor ya da hiç uyarı kullanmıyor. 2012 yılında bütün ülkelerin %36'sı ve düşük gelirli ülkelerin %53'ü ya hiçbir türde uyarı etiketi kullanmıyordu ya da sadece küçük ve yazılı uyarı etiketleri kullanıyordu. Halen dünyanın en büyük 100 şehirden birinde yaşayan 460 milyon insandan, 23 farklı şehirde yaşayan 109 milyonundan fazlası, büyük ve grafik ya da görsel içeren uyarı etiketlerinin etki alanındadır. Bu şehir-

lerden biri (Hong-Kong) hariç hepsi uyarı etiketleri hakkında yasal düzenlemeleri olan ülkelere birinde bulunuyor⁽⁸⁾.

DSÖ Tütün Kontrolü Çerçeve Sözleşmesi (TKÇS) Madde 12'ye göre; bütün taraflar amaca uygun bir biçimde kullanıma uygun bütün medya araçlarını kullanarak tütün kontrolünün etkileri ve zararları konusunda toplumsal bilinci yükseltirler. Bu konuda başarılı çalışmaların yapıldığı Avustralya gibi bazı ülkelerde etkili halk eğitimi kampanyaları yapılmıştır. Tütün ürünlerinin reklam, tanıtım ve sponsorluğunun yasaklanması konusundaki yasaların güçlendirilmesi, reklam, tanıtım ve sponsorluk konusunda yalnızca tam olarak yasaklama insanları, özellikle de gençleri tütün endüstrisi taktiklerinden koruma konusunda başarılı olmakta ve sigara kullanımından azalma sağlamaktadır. Kısmi yasak işe yaramamakta, endüstri, kaynaklarını yasak olmayan diğer kanallara yöneltmektedir. Halen dünya nüfusunun ancak %5'i tütün reklam, tanıtım ve sponsorluğu konusunda kapsamlı yasakların olduğu ülkelere yaşamaktadır⁽⁸⁾.

Sonuç olarak, bu konuda yapılan çalışmalar tütün kontrolü için kitlesel medyada yürütülen bilgilendirme kampanyalarının tütün kullanımı oranlarını düşürme ve önlemede oldukça etkili olduğu, fakat bu önlemin düşük gelirli ülkelere getirdiği mali yük konusundaki araştırmaların oldukça sınırlı olduğuna dikkat çekilmektedir. Raporda, bu bilgi açığını karşılayabilmek ve tütün kontrol önleminin ne kadar etkili olduğu konusunda ayrıntılı veri edinebilmek için Çin, Vietnam ve Hindistan'da maliyet konusunda çalışmalar yürütüldüğü belirtilmektedir. Bu çalışmalar üzerinde yapılan ilk analizler, medya yoluyla yapılan uyarılar için artan farkındalıkla tütün ve sigara kullanımını bırakmaya çalışan nüfus arasında doğru orantı olduğunu göstermiştir. Buna ek olarak yapılan düşük maliyet araştırmaları da devam etmektedir. Bu çalışmalar üzerinde yapılan ilk analizler, ayrıca kitlesel medyanın ulaştığı nüfusun büyüklüğü haricinde orta ve düşük gelirli ülkeler için oldukça düşük maliyetli önlemler olma potansiyeli taşıdıklarını ve bütün ülkelerin tütün kontrol programlarının ve politikalarının içine yerleştirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır⁽⁸⁾.

Tütün karşıtı bilgilendirici spotların, uyarıların kitlesel medya yolu ile kullanımı birçok ülkede uygulanmaktadır. Dünya nüfusunun yarısından fazlası son iki yıl içinde en az bir kere televizyon veya radyo yoluyla en az üç hafta boyunca yayınlanmış bir ulusal boyutlu tütün karşıtı kitlesel medya kampanyası

yapılmış bir ülkede yaşıyor. Bu kapsam düzeyi 2012 yılında elde edilen düzeyle neredeyse aynı olduğu, bu tür reklam ve kampanyaları düzenli olarak yürüten ülkelerin oranının %20'de sabitlendiği görülüyor. Tamamı en iyi uygulama kriterine varmayacak şekilde olsa da ülkelerin diğer %20'si de en az üç hafta süren kitlesel medya kampanyaları yürüttü. Düşük gelirli ülkeler arasında ise her beş ülkeden biri, bu konuda en etkili kampanya özelliklerinin tamamını karşılamıyor olsa da düzenli olarak devam eden bir kampanya yürütüyor. 2012 yılı verileri ile karşılaştırıldığında, bu tür bir sürekli kampanya yürüten orta ve düşük gelirli ülkelerin sayısının dokuza yükseldiği görülüyor. Düşük gelirli ülke nüfusunun %60'ını barındıran ve düşük gelirli ülkelerin %65'ini oluşturan ülkelerde ise son iki yıl içerisinde insanları tütün kullanımının getirdiği riskler ve tütün kullanımının zararları konusunda uyarı eden onları tütün kullanımını bırakmaya teşvik eden hiçbir tür kitlesel medya kampanyası yürütülmemiştir⁽⁸⁾.

Tütün Reklamları, Sponsorlukları ve Promosyonlarının Yasaklanması Konusundaki Yasaların Güçlendirilmesi (E)

Tütün şirketleri yürüttükleri reklam, sponsorluk ve promosyon çalışmaları (TAPS Aktiviteleri) aracılığıyla tütün ürünleri satışlarını artırmayı hedefler. Çeşitli medya ve benzeri şirketlerin TAPS aktivitelerinden yararlanmalarını sağlayarak ve bu şekilde tütün kullanımını normalleştirerek tütün kontrol çabalarının etkisini azaltır. Tütün endüstrisinin bu çalışmaları, özellikle düşük ve orta gelirli ülkelerde kadınların ve gençlerin sigara kullanmaya başlaması üzerinde büyük etkiye sahiptir. Ayrıca, halihazırda tütün ürünleri kullanan insanların da buna devam etmesine neden oluyorlar. Bu nedenle bütün TAPS aktivitelerinin yasaklanması tütün kontrol çabaları için anahtar görevi görüyor^(1,5,8).

Reklam, sponsorluk ve promosyon çalışmaları (TAPS Aktiviteleri) yasaklamanın oldukça etkili olduğunun bilinmesine rağmen çok az ülke, uygulanması beklenen bütün yasakları uyguluyor. 2014 yılına kadar sadece 832 milyon insana ev sahipliği yapan 29 ülke (bu, dünya nüfusunun %12'si) kapsamlı ve etkili bir yasaklama çalışması yürütmeye başladı. Kiribati, Nepal, Rusya Federasyonu, Surinam, Birleşik Arap Emirlikleri, Uruguay ve Yemen olmak üzere 2012-2014 yılları arasında yasaklama uygulamasına geçen yedi ülke bulunmaktadır. Sekiz düşük gelirli ülke ile düşük gelirli ülkelerin çok büyük bir kısmının MPOWER önlemleri arasında en çok uygulamaya koyduğu önlem

bu oldu. Bu sayı düşük gelirli ülkelerin %24'ünü oluşturuyor, orta gelirli ülkelerin %15 ve yüksek gelirli ülkelerin %9 olan oranıyla kıyaslandığında da bir hayli yüksek olduğu görülmektedir⁽⁸⁾.

Reklam, sponsorluk ve promosyon çalışmalarını (TAPS Aktiviteleri) yasaklamayı uygulamaya koymak için harekete geçen fakat henüz çalışmalarını kapsamlı bir şekilde tamamlamamış 128 ülke, bütün ülkelerin %66'sını oluşturuyor. Bu ülkelerden 107'si doğrudan basılı reklam yapılmasını ve medya yayınlarını yasakladı, fakat TAPS aktivitelerini yasaklamak için yapılan yasama çalışmalarını bütün doğrudan ve doğrudan olmayan reklamcılık faaliyetlerini kapsayacak şekilde genişletmeyi henüz başaramadı. Dünyanın en büyük 100 şehrinde yaşayan 460 milyon insan arasından (bu sayı dünya nüfusunun %6.5'ini oluşturuyor), sadece 13 farklı şehirde yaşayan 67 milyon insan ulusal düzeydeki yasalarla TAPS aktivitelerinden ve bu aktivitelerin etkilerinden korunuyor. Sadece Çin'de bir şehir (Shenzen) ulusal düzeydeki yasaların eksikliğine rağmen TAPS aktivitelerini yasakladı⁽⁸⁾.

Bu kapsamlı TAPS aktiviteleri yasaklarını henüz ortaya koymamış ülkelerin, özellikle tanıtıcı indirimleri, tütün ürünleri markalarının farklı ürünlerde ya da hizmetlerde kullanılmasını, satış noktasında yapılan reklamcılık aktivitelerini ve bu markaların organizasyon sponsorluklarını yasaklamada özellikle zorlandıkları görülüyor. Tanıtıcı indirimleri yasaklama haricinde yüksek gelirli ülkelerin bu tür aktiviteleri yasaklamada orta ve düşük gelirli ülkelere daha çok zorlandıkları gözlenmektedir⁽⁸⁾.

Vergileri ve Fiyatı Arttırma (R): Yüksek Tütün Vergileri Tütün Kullanım Oranını Düşürme Konusunda Etkilidir

Tütün ürünlerinin fiyatını, tütün ürünleri için alınan vergiyi artırarak artırmak tütün kullanım oranını düşürme konusunda en etkili ve en verimli yöntemlerden biri, fakat aynı zamanda en az kullanılan MPOWER önlemdir. Dünya nüfusunun %10'undan daha azı tütün ürünleri için vergi oranının en etkili olduğu 3/4 oranından daha fazla olduğu yerlerde yaşıyor ve bu önlem tarafından korunuyor. Bu oran, 2012'de %7 olan nüfus oranına kıyasla bu küçük bir gelişmedir. Sigaralar açık ara farkla en çok kullanılan tütün ürünü olduğundan -ve aynı zamanda kullanım gibi çeşitli verileri de diğer tütün ürünleri ile ilgili verilere kıyasla en erişilebilir veriler olduğundan- bu konudaki analizler sigaraların vergilendirilmesi üzerine yoğunlaşıyor. Dünyanın en büyük 100 şehrinde yaşayan 460 milyon insandan sadece 17 milyonu (Amman,

Paris, Madrid, Santiago de Chile ve Roma'da yaşayan) tütün ürünlerinde etkili olacak düzeyde yüksek vergi oranları ile korunuyor. Bu beş şehrin de ortak özelliği, sigaralar için ulusal düzeyde belirlenmiş olan yüksek vergi oranlarını kullanıyor olmasıdır. Vergi düzenlemeleri şehirlerin kontrolünde olmasına rağmen henüz hükümetten bağımsız olarak sigara vergi oranlarını %75'in üzerine kendi başına çıkararak şehir olmadığı belirtilmektedir^(1,5,8).

Raporda orta ve düşük gelirli ülkelerin çok küçük bir kısmının (13 ülke ile bütün ülkelerin %9'u) sigaralar için verimli olabilecek düzeyde yüksek vergi oranları kullandığı, 2012'de beş orta ve düşük gelirli ülkenin daha yüksek vergi oranı kullanan ülkelere katıldığı, son iki yıl içerisinde ise ülkelerin sigara için kullandığı vergi oranlarında fazla bir değişim görülmediği vurgulanmaktadır. Bütün ülkelerin sigara için uygulanan normal vergilere ek olarak fazladan vergi alıyor olmasına rağmen hala bu önemli adımı atmayan ülkelerin mevcut olması dikkat çekicidir. Veri sağlayabilen 31 düşük gelirli ülkeden ikisi bu adımı atmamışken, 101 orta gelirli ülkeden dokuzu ve 54 yüksek gelirli ülkeden yedisi için de durumun aynı olduğu saptanmıştır⁽⁸⁾.

2008 ve 2014 yılları arasında toplanan veriler ülkelerin giderek sadece katma değer vergisi uygulamaktan uzaklaştıklarını ve çeşitlendirilmiş vergilendirme yöntemlerine yöneldiklerini ortaya koymaktadır. Bazı ülkelerin ise sadece özelleştirilmiş vergilendirme yöntemleri kullanmaya başladıkları görülmüş. Bu zaman aralığındaki her dört yıl için karşılaştırmada kullanılmaya uygun verileri olan 108 ülkenin her üç farklı türde vergiyi (özelleştirilmiş, katma değer vergisi ve ikisinin bir karışımı olmak üzere) neredeyse eşit sayılarda kullandığı belirlendiği, 2014 yılına gelindiğinde ise toplam 118 ülke özelleştirilmiş veya karma bir yöntem kullanıyorken sadece katma değer vergisi uygulayan ülkelerin sayısı ise 45'e düştüğü belirtilmektedir⁽⁸⁾.

Katma değer vergisi uygulamayı bırakıp özelleştirilmiş vergi sistemlerine geçiş yapan ülkelerin, özelleştirilmiş vergilerin tütün endüstrisi tarafından manipülasyona daha az elverişli olması nedeniyle, vergi gelirlerini tahmin etme ve hesaplamada daha uygun bir yöntem olduğunun fark edildiği vurgulanmaktadır. Karma vergi sistemlerine sahip ülkeler, özelleştirilmiş vergilere katma değer vergisinden daha çok güveniyor. 2008 ve 2012 yılları arasında hem özelleştirilmiş vergilerin hem de katma değer vergisinin bir arada kullanıldığı karma sistemler dünya genelinde

en çok uygulanan vergilendirme yapısı haline geldi⁽⁸⁾.

Türkiye ile birlikte Fas ve Kongo'nun 2012 ve 2014 yılları arasında sadece katma değer vergisi uygularken karma sisteme geçen üç ülke olduğu, Bahamalar ve Pakistan'ın ise özelleştirilmiş vergilendirme yöntemlerine geçiş yaptığı belirtilmektedir. Daha önce sinde hiçbir fazladan vergi alma önlemi almamış olan dört ülke ise böyle bir vergi uygulamasına yeni geçiş yaptı. Hala böyle bir uygulamaya sahip olmayan 18 ülkenin kamusal sağlık etkisi ölçülebilir düzeylerde bir değişim için en kısa sürede böyle bir uygulamada bulunması öneriliyor⁽⁸⁾.

Ülkelerin yarısından daha azı sigara satışlarından elde edilen fazladan vergileri sağlık alanındaki giderler için kullanmaktadır. Otuz ülke alınan fazladan vergileri giderlerde kullanılması için sağlık sistemlerine tahsis ettiklerini belirtmiş. Bu ülkeler arasında beş yüksek gelirli, 21 orta gelirli ve dört düşük gelirli ülke mevcut. Genel olarak ülkeler bu uygulama ile alınacak vergileri farklı şekillerde tahsis edebiliyorlar. Örneğin; her sigara paketi veya her bir sigara başına (Mısır, Kore Cumhuriyeti vb.), kademeli olarak artan oranlarda (Tayland, Endonezya) ya da sadece alınan verginin bir kısmı olarak (Panamalar, Filipinler) alınabiliyor. Tütün ürünlerinden alınan vergiler ayrıca hayati önem taşıyan sağlık hizmetlerinde kullanılmak üzere oraya da aktarılabilir. Bu sağlık programları katı bir şekilde tütün kontrolüne odaklanmış programlar olabilecekleri gibi (Vietnam ve İsviçre gibi), kamusal halk sağlığı için önemli bir yeri olan herhangi bir hastalık için de (AIDS, sağlık teşvik programları ya da daha da genelleştirilmiş sağlık programları) da olabilirler. Anketler vergilendirmede yapılan artışların alınan ekstra vergilerin halk sağlığı çalışmaları için kullanıldığı bilindiğinde halk tarafından ve hatta sigara kullanıcıları tarafından daha kolay kabullenildiğini ortaya koymaktadır⁽⁸⁾.

Tütün Kontrolünde MPOWER Uygulama Programlarının Etkinliği

Tütün kontrolü çalışmalarının sonuçları, tütün kullanımının tehlikelerinin sosyoekonomik sınırları tanımadığına, tütün salgınının düşük gelirli toplumlarda ve ülkelerde daha çok zarar verdiğine dikkat çekmektedir. Dünyada insanların çoğunluğu düşük ve orta gelir düzeyindeki ülkelerde yaşamaktadır. DSÖ Küresel Tütün Raporları, salgının boyutlarını tanımlamakta, MPOWER paketinin bu salgını tersine çevirmede ve küresel tütün kontrolü çalışmalarının durumu konusunda ayrıntılı bilgi vermektedirler. Raporun ekinde de çeşitli ülkelerdeki tütün kontrolü konusun-

da geniş bilgi verilmekte, eksik bilgiler ve politikalar açıklamaktadır^(1,5,8).

MPOWER paketi tütün kontrolünde kullanılacak araçları tanıtmaktadır. Ülkelerin etkili bir izleme politikası uygulayarak kendi ülkeleri için etkili yöntemler geliştirmesine olanak sağlamaktadır. Ülkelerin, bu konudaki uygulamaların güçlendirilmesi için yasal ve diğer konularda (bırakma konusunda yardım, izleme, pazarlama, vergilendirme, ekonomi, savunuculuk, program yönetimi ve benzeri diğer konularda) uzmanların katılımı ile yapılacak güçlü bir ulusal tütün kontrolü programına gereksinim vardır. Sonuçlar genel olarak değerlendirildiğinde tütün kontrolü programları küresel düzeyde ivme kazanmaktadır.

KAYNAKLAR

1. DSÖ Küresel Tütün Salgını Raporu, 2008. Bilir N (Çeviri Ed). www.tapdk.gov.tr
2. Türkiye’de Tütün Kontrolü Politikaları. Bilir N, Çakır B, Dağlı E, Ergüder T ve Önder Z. www.ssuk.org.tr/eski_site.../TuryedeTutunKontroluPolitikalari.pdf
3. Küresel Yetişkin Tütün Araştırması, 2010. Sağlık Bakanlığı Yayın No: 803, Anıl Matbaa Ltd Şti, Ankara.
4. Küresel Yetişkin Tütün Araştırması, 2012. Sağlık Bakanlığı Yayın No: 948, Anıl Matbaa Ltd Şti, Ankara
5. Ergüder T. Dünyada Tütün Kontrolü ve Dünya Sağlık Örgütü Önerileri MPOWER. Aytemur A, Akçay A, Elbek O (Eds). Tütün ve Tütün Kontrolü. Toraks Kitapları, Türk Toraks Derneği, 2010; 81-93
6. Aslan D, Şengelen M. Dünya Sağlık Örgütü 31 Mayıs “Tütünsüz Bir Dünya Günü” Konularının Tütün Kontrolü Bakış Açısıyla Değerlendirilmesi. STED 2014; 23 (özel sayı), 1-3.
7. Kılınç O, Günay T. Türkiye Tütün Kontrolünde Hangi Noktada: Engeller ve Çözüm Önerileri. STED 2014; 23 (özel sayı), 4-7.
8. World Health Organization. WHO report on the global tobacco epidemic, 2015: raising taxes on tobacco, 2015. http://www.who.int/tobacco/global_report/2015/report/en/